

Herbert Marshall McLuhan

Člověk, média a elektronická kultura

Výbor z díla

JOTA

BRNO / 2000

MÉDIA A KULTURNÍ ZMĚNA

Média a kulturní změna¹

Světů Harolda A. Innise mohou snadno porozumět všichni, kdo jsou obeznámeni s poezií od dob Baudelairových a s malířstvím od dob Cézannových. Innis dovedl využít jejich soudobé úroveň poznání elektrického věku a shrnul údaje historiků a společenských vědců. Ačkoli nestudoval moderní umění a poezii, objevil způsob, jak své názory uspořádat do vzorců, které téměř připomínají dnešní umělecké formy. Předkládá je v mozaikovitě strukturované zdánlivě nepřibuzných a nesouměřitelných vět a aforismů. Na straně 108 se například nachází vědecká poznámka pod čarou, jež rozhodně stojí za pozornost. Podíváme-li se na citované materiály, zarazí nás, jak vzrušující fakta dovedl Innis načerpat z nudných výkladů. Jako by své materiálové zdroje prozkoumal jakýmsi „Geigerovým počítacem“. Svě nálezy obratem předvádí na modelu názorů, který nijak nepodřizuje požadavkům konzumenta. Očekává, že se čtenář sám vydá objevovat věci, které jemu unikly. Pohled na katedrovou specializaci universit jako nepoctivých monopolů vědění vyjádřil na straně 194: „Konečně si musíme uvědomit omezenou úlohu universit a vzpomenout si na kritickou poznámku, že celé vnější dějiny vědy jsou dějinami odporu akademií a universit k pokroku v poznání.“

O Innisovi lze říci totéž, co v roce 1925 (na první stránce *Abecedy relativity*) napsal Bertrand Russell o Einsteinovi: „Mnohé nové myšlenky se dají vyjádřit nematematickým jazykem, ale nejsou proto o nic jednoduššími. Neobávejme se změnit svůj vysněný obraz světa.“ „Pozdější“ Innis (v práci *Sklon komunikace*) se dal do hledání příčin změny. „Raný“ Innis se v práci *Obchodování s kožešinami v Kanadě* přizpůsobil běžné popisné a narativní konvenci. Teprve v závěru studie o obchodování s kožešinami se odvážil vzájemně propojit události a odhalit kauzalitu v procesu změn. Pro pozdějšího Innise se stává typickým názor, že americká revoluce byla z velké části výsledkem střetu zájmů osadníků na jedné straně a obchodníků s kožešinami na straně druhé. Změnil postup práce. Přestal pracovat s „úhly pohledu“ a začal užívat metody „styčné plochy“ neboli „rozhraní“, jako v chemii.

„Rozhraní“ (interface) odkazuje k interakci substancí na základě vzájemných podniků. V umění a poezii tomu odpovídá technika „symbolismu“ (řecky

¹ „Media and Cultural Change“, přetištěno z McLuhanova úvodu k vydání práce Harolda A. Innise *The Bias of Communication* (Sklon komunikace, 1964).

„symballein“ — vrhnout dohromady) se svým parataktickým postupem nespojitých juxtapozicí. Je to forma přirozená spíše v konverzaci či dialogu než v psaném projevu. Při psaní se prosazuje tendence izolovat a přímo zkoumat jen určité aspekty. Při dialogu se naopak aspekty zmnožují a stávají se součástí přirozené, vyvážené souhry, jež podněcuje objevy a třbení názorů. „Úhel pohledu“ představuje pouhý způsob *nazírání* na věc. Pochopení však spočívá v náhlém uvědomění si komplexnosti procesu interakce. Pochopení je kontaktem s životem forem. Studenti počítačových programů se museli naučit, jak přistupovat ke všem vědomostem strukturálně. Chceme-li přenést určité znalosti na magnetofonový pásek, musíme pochopit jejich formu. Toto úsilí vedlo k objevu základního rozdílu mezi klasifikovanými znalostmi a modelem strukturálního rozpoznání. Při četbě Innise je užitečné si tento rozdíl uvědomit, protože Innis zkoumá především modely. Kenneth Sayre v *Utváření mysli* píše: „Klasifikace je *proces*, tedy něco, co zabírá čas, co lze dělat dobrovolně, nedobrovolně nebo nadšeně, s menším nebo větším úspěchem, velice dobře nebo velice chabě. Naopak poznání čas nezabírá. Lze ztratit mnoho času, než nabudeme poznání, dostaví-li se však, je ‚okamžité‘. O rozpoznání nemůžeme říci, že je provádíme dobrovolně či nadšeně, ochotně či s odporem. Představa neúspěšného či chatrného rozpoznání navíc postrádá vůbec smyslu.“²

Innis se ve své knize věnuje orálním metodám v učebním procesu jako protikladu metod psaných. V části nazvané „Kritický přehled“³ vysvětluje: „Velmi mne zajímá orální tradice, zvláště ta, která se zračí v řecké civilizaci, a cítím nutnost znovu zachytit něco z jejího ducha“ (s. 190). Bývalý Innisův kolega E. A. Havelock nedávno věnoval celou studii střetu orální kultury s novou psanou kulturou Řecka. Jeho *Předmluva k Platónovi* by Innise potěšila. V Innisově práci najdeme mnoho tvrzení, jež by se měla stát předmětem stejně důkladných výzkumů.

Mám radost, mohu-li svou knížku *Gutenbergova galaxie* považovat za poznámky pod čarou k Innisovu zkoumání psychických a sociálních důsledků písma a tisku. K Innisovi jsem se dostal díky lichotivé pozornosti, kterou věnoval části mé práce. Začal jsem ho číst a měl jsem štěstí, že jsem začal prvním esejem v této knížce, „Minervina sova“.⁴ Jak vzrušující bylo setkání s autorem, jehož každá věta vyzývala k dlouhé meditaci a k objevům: „Alexandrie rozbila spojení mezi vědou a filosofií. Knihovna byla imperiálním nástrojem, který měl vyvážit vliv egyptských kněží“ (s. 10).

Čteme-li Innise důkladně, zabere nám to hodně času. Záhy však zjistíme, že si to zaslouží. Čas nejen ubírá, ale také šetří. Každá věta představuje zhuštěnou mo-

nografii. Každá stránka obsahuje malou knihovnu a v poznámkách často objevíme ještě příruční knihovničku. Je-li učitelovým úkolem šetřit žákovi čas, náleží Innis k největším učitelům. Dvě výše citované věty nás seznámí se specifickými strukturálními formami vědy a filosofie stejně jako se strukturální povahou a funkcemi říší, knihoven a kněžství. Většina autorů zahrnuje čtenáře výčtem obsahů filosofie, věd, knihoven, říší a náboženství. Innis nás místo toho vyzývá, abychom uvažovali o mocenských konvencích uplatňovaných prostřednictvím vzájemné interakce těchto struktur. Každou z forem organizované moci zkoumá jako dílčí součást nátlaku vyvíjeného na všechny ostatní složky celku. Všechny složky fungují na základě procesu, jenž probíhá v každé zvlášť i mezi všemi navzájem. Význam „vědy“ či „filosofie“ v dané fázi historického a sociálního procesu poznáme podle jejich vzájemného vztahu. Podobně lze zkoumat i ostatní složky. Samo jejich fungování v historickém procesu nabízí vysvětlení. Innis pracuje s historií stejně jako fyzik s mlžnou komorou. Povahu nové či málo známé formy objevuje prostřednictvím odrazu neznámých forem od forem známých.

Využití historie jako vědecké laboratoře, jako komplexu řízených podmínek, v jejichž rámci studujeme život a povahu jeho forem, má velice daleko k Toynbeeho konvenčnímu narativnímu přístupu. Toynbee působí jako komentátor sportovního zápasu. Hodně mluví o průběhu děje. Zaujatě naznačuje čtenáři nebo posluchači význam událostí. Innis by v těžké situaci poznamenal, že forma sportovní události skýtá zajímavý model vnímání a bezprostředně znázorňuje motivy a modely společnosti, která uvedenou sociální sebeextenzi vynalezla. Vysvětlil by, že se komentátoři i diváci při sportovním zápase stávají strukturální součástí hry, a tím dochází ke zesílení vjemů a k zesílení, jež dávají hře značnou politickou a komerční sílu.

Jakmile čtenář pochopí, že se Innis zabývá jedinečnou silou každé formy měnit činnost jiných forem, s nimiž se střetává, bude moci postupovat stejně jako Innis. Může začít pozorovat a odhadovat činnost a protiakci minulých i současných forem. Zjistí, že se Innis nikdy neopakuje a že nikdy neustává ve zkoumání činnosti orálních forem poznání a společenské organizace v různých sociálních kontextech. Innis zkoumá reakce orální formy v nejrůznějších psaných kulturách a účinky časově strukturovaných institucí v kontaktu s prostorově orientovanými společnostmi.

Bylo by chybou předpokládat, že Innis dosáhne zajímavých poznatků při každém z prováděných historických pokusů. Při testování interakcí společenských forem může také dojít k omylům, což ale v žádném případě nesnižuje platnost jeho způsobu zkoumání strukturálních vlastností společenských forem. Všimá si například toho, že „Řekové převzali abecedu a udělali z ní flexibilní nástroj, který vyhovoval požadavkům flexibilní orální tradice prostřednictvím tvoření

² *The Modelling of Mind*, University of Notre Dame Press, 1963, s. 17.

³ „A Critical Review“.

⁴ „Minerva's Owl“.

slov“ (s. 7). Abeceda jako technika vizuální fragmentarizace a specializace rychle dovedla Řeky k objevu klasifikovatelných údajů. V *Předmluvě k Platónovi* to dlouze objasňuje Havelock. Dokud orální kulturu nepřemohla technologická extenze vizuální síly v abecedě, přinesla souhra orálních a psaných forem bohaté kulturní výsledky. V dnešním elektrickém věku dochází k obrodě orální kultury v podobně plodném vztahu se stále silnou psanou a vizuální kulturou. Dnes si „převíjíme pásku zpět“. Řekové postupovali od orálního k psanému stejně, jako se my pohybujeme od psaného k orálnímu. „Skončili“ v poušti klasifikovatelných údajů a my bychom stejně tak mohli „skončit“ v nové kmenové encyklopedii sluchového zaříkávání.

Innis občas podcenil souhru psaných a orálních forem a psané formě přiřkl to, co bylo hybridním produktem její interakce s orální kulturou: „Abeceda vypůjčená od Féniciánů dostala samohlásky a přizpůsobila se požadavkům řeči. Oko bylo nahrazeno uchem. S rozšířením orální tradice se rozvinuly nové síly odporu, které se projeví v rozkvětu řecké kultury šestého a pátého století“ (s. 136). Kdyby Innis důkladněji rozebral vizuální způsoby skryté ve fonetické abecedě nebo více studoval dynamiku orálních forem, vyhnul by se některým nepřesnostem. Metoda, kterou objevil, však zůstává platnou. Objevil způsob, jak využít historických situací jako laboratoře, v níž se dá zkusit povaha technologie při formování kultur.

Innis nás naučil používat sklonů v kultuře a komunikaci jako výzkumných nástrojů. Tím, že zaměřil pozornost na tendence či deformující vlivy dominantních představ a technologií všech kultur, nám ukázal, jak rozumět kulturám. Řada vědců upozornila na „potíže při určování hodnoty kultury, jejíž jsme součástí, a kultury, jejíž nejsme součástí“ (s. 132). Innis byl pravděpodobně prvním, kdo z tohoto křehkého faktu učinil vědecký názor prvotní důležitosti. Peter F. Drucker ukázal v knize *Jak mít úspěchy v řídicí práci*, že devadesát procent všech událostí v každé lidské organizaci či situaci je způsobeno zbývajícími deseti procenty. Lidská pozornost se zaměřuje převážně na tu devadesátiprocentní oblast, která je oblastí problémovou. Desetiprocentní oblast je oblastí podráždění a zároveň příležitostí. Díky mimořádnému nadání se Harold Innis nenechal devadesátiprocentní problémovou oblastí vyrušit. Šel přímo k desetiprocentnímu jádru a hledal skryté příčiny jevů. Píše například: „Jsme snad až příliš součástí civilizace, která je zaměstnána tiskovým průmyslem, než abychom byli schopni vypátrat její vlastnosti. Vzdělání se podle slov Laskiho stalo uměním, jak učit lidi nechat se podvádět tištěným slovem“ (s. 139).

Jakmile Innis objevil dominantní technologii dané kultury, byl si jist, že v ní leží příčina a určující síla celé struktury. Věděl také jistě, že tuto dominantní formu a všechny její příčinné síly nutně maskuje před pozorností dané kultury

psychický mechanismus „ochranné zábrany“. Naráz vyřešil dva hlavní problémy, které jsou stále nad síly „početní převahy“ a statistiků. Za prvé, jakmile identifikoval hlavní technologické úspěchy dané kultury, pochopil, jak má vypadat její fyzický i sociální model. Za druhé, věděl přesně, co budou příslušníci dané kultury přehlížet ve svém všednodenním životě. Slepotě k účinkům nejdůležitějších forem lidských vynálezů se výstižně říká „pomsta tvořivosti“.

U samotného Innise je nejlepším příkladem technologické slepoty, že rozhlas a elektrickou technologii považoval za další extenzi mechanické technologie: „Rozhlas se zalbil širokým vrstvám, odklonem od gramotnosti překonal třídní rozdíly a zdůrazňoval centralizaci a byrokraci“ (s. 82). Dále: „V konkurenci s novým médiem působil rozhlas spíše na sluch než na zrak a následně kladl důraz na centralizaci“ (s. 188). Toto je příkladem Innisovy neschopnosti dostat své vlastní metodě. Po mnoha historických ukázkách schopnosti zraku spoutávat prostor a schopnosti sluchu spoutávat čas se Innis zdráhá aplikovat tyto strukturální principy na fungování rozhlasu. Náhle posouvá sluchový svět rozhlasu na vizuální oběžnou dráhu a připisuje rozhlasu veškerou centralistickou sílu oka a vizuální kultury. Innise spletlo dobové obecné mínění. Elektrické světlo a elektřina, stejně jako všechna elektrická média, ve svých psychických a sociálních důsledcích hluboce decentralizují a oddělují. Kdyby nebyl Innis svázán respektem ke konvenčnímu pohledu na tuto otázku, snadno mohl vypracovat nový elektrický model kultury.

Zřídka u Innise nalzáme poznámky, jež se objevují v jeho zmínce o názorech Wyndhama Lewise: „Wyndham Lewis dokazoval, že módní je to vědomí, které odmítá čas.“ Odvolává se na práci *Čas a západní člověk*, v níž se kritizují práce Bergsona, Alexandra, Whiteheada i dalších a odsuzuje se jejich posedlost časem jako náboženská mystika. Innisův hluboký zájem o hodnoty tradice a časové kontinuity způsobil, že Wyndhama Lewise přečetl chybně. V eseji „Prosbá o čas“³ se zabývá sporným problémem, který může vést k občasným omylům jeho vlastní strukturální analytické metody. Když mluví o nešťastných účincích extrémního rozvoje a dosahu tisku na kulturu dvacátého století, poznamenává: „Komunikace založená na zraku, jak se projevuje v tisku a fotografii, vytvořila monopol, který západní civilizaci ohrožoval nejprve ve válce, a potom v míru“ (s. 80). Innis neměl rád monopoly v žádné formě. Viděl, že podněcují divoké reakce: „Hrozivý účinek monopolu zrakově založené komunikace uspořádal vývoj konkurenčního typu sluchově založené komunikace, což se projevilo v rozhlase a ve spojení zvuku s filmem a televizí. Tištěný materiál ustoupil rozhlasovému vysílání a ampliónu“ (s. 81).

³ „A Plea for Time“.

Innisovi se v této části eseje nepodařilo provést strukturální analýzu zrakových a sluchových modalit. Předpokládá pouze, že prostorově rozšířená informace má bez ohledu na lidské schopnosti, které jsou zesíleny a rozšířeny, centralizující sílu. Zatímco však síla zraku posílená tiskem rozšiřuje možnosti organizace prostorového kontinua, síla sluchu posílená elektricky ruší prostor i čas. Zraková technologie vytváří středo-okrajový model organizace, ať už prostřednictvím gramotnosti či průmyslu a cenového systému. Elektrická technologie je však okamžitá a všudypřítomná a tvoří mnoho středů bez okrajů. Zraková technologie formuje národy prostorově sjednocené, homogenní a spojené gramotností či průmyslem. Elektrická technologie však nevytváří národ, ale kmen, nikoli povrchní sdružení sobě rovných, ale soudržný, hloubkový model vzájemně propojených spřízněných skupin. Zrakové technologie, ať už jsou založeny na papýru či papíru, podporují fragmentarizaci a specializaci, armádu a říši. Elektrická technologie dává přednost nikoli fragmentárnímu, nýbrž integrálnímu, nikoli mechanickému, nýbrž organickému. Innise nenapadlo, že elektřina, která ve svém důsledku rozšiřuje nervový systém, je jistým druhem globální membrány. Jako ekonomický historik měl bohaté zkušenosti s technologickými extenzemi fyzických sil, proto nás nepřekvapuje, že nepostřehl charakter jedné z nejnovějších a nepřekvapivějších extenzí člověka.

V jedné oblasti Innis nikdy nezklame a příchůť „innismu“ se nikdy neztratí, totiž v jeho humoru, který spočívá v aforistických spojeních rozporů a protismyslů. Innisova technika objevů pomocí juxtapozice forem často ústí v sérii dramatických překvapení. Na stránce 77, kde uvažuje nad revoltou amerických kolonií a nad válkami devatenáctého století, náhle uvádí paralelu s tiskovými válkami mezi Hearstem a Pulitzerem, jež souvisely se vznikem komiksů. Innisova schopnost osvětlit závažné archeologické záležitosti prostřednictvím vybraných událostí současných dějin nemá obdoby. Když mluví o tom, jak přehlíženým faktorem byl ve vojenské historii kůň, připomíná, že „E. J. Dillon poznamenal na adresu jízdní policie, jak ho vždy překvapí inteligentní výraz ve tváři koně“ (s. 95). Mozaikovitá struktura postřehů, kterou Innis užívá ve své novější práci, nemá daleko k humoristické ironii Abrahama Lincolna. Innis zjistil, že jeho výzkumná technika zrodila neutuchající zábavu založenou na překvapení a na intelektuálním vtípu.

Zaznamenat intelektuální vlivy působící na Innisovu práci by bylo úkolem prospěšným, leč rozsáhlým. Studoval na University of Chicago po první světové válce, což byla nejpříhodnější doba. Dílo Emila Durkheima, Maxe Webera a Johna Deweyho příznivě zapůsobilo na novou skupinu v oboru ekonomických a sociálních studií, které pak vzkvétaly v pracích Thorsteina Veblena, George Herberta Meada a Roberta Ezry Parka. Chicagu dvacátých let vdechli atmosféru, která přitahovala a inspirovala mnoho schopných studentů. Stejně jako Innis

vyrůstala většina těchto mužů na malých městech. Rychlý růst velkoměsta po první světové válce představoval pro sociology nevyčerpatelné téma; velká část jejich práce byla zaměřena právě na studium a analýzu městského prostředí, přičemž jako kontrastní a komparativní východisko jim sloužilo malé město.

Innis měl sklony sledovat jiný model, i když, jak uvidíme, za mnohé vděčil Robertovi Ezru Parkovi. Durkheim, zakladatel analytické sociologie konce devatenáctého století, zkoumal celou populaci. Chicagská škola se zabývala místními komunitami. Innis je svým výběrem šfeji založených témat spíše Evropanem než Američanem. Od Parka se naučil identifikovat řídicí mechanismy, jimiž se heterogenní komunity daří uspořádat své záležitosti na jistém stupni uniformity. Innisovi snad v jeho zaměření pomáhalo, že důvěrně znal kanadskou ekonomiku založenou na základních surovinách. Poloprůmyslová země, bohatá na hlavní zdroje jako obilí, dřevo, minerály, kožešiny, ryby a dřevní drů, žije ve srovnání s rozrůzněnější a rozvinutější ekonomikou svérázným hospodářským a společenským životem. Innis se chopil příležitosti a zabýval se jedinečným modelem ekonomiky založené na několika základních zdrojích. Nesledoval populární model studí městského prostředí, jimž se věnovala podnětná a výkonná chicagská skupina. Domnívám se, že pro Innise byl posun od dějin základních zdrojů k dějinám komunikačních médií naprosto přirozeným. Média jsou významnými zdroji stejně jako základní suroviny. Bez železnic by se totiž stěžilo hovořit o obilí a dřevu jako o zboží. Dřevěná drů by se nestala zbožím bez tisku a časopisů.

Canadian Journal of Economics and Political Science otiskl v květnu 1940 článek Roberta E. Parka s názvem „Fyzika a společnost“. Park začíná citátem z Waltera Bagehota, že společnost je sociální organismus udržovaný sociálním procesem. Téma svého eseje shrnul následovně: „Při popisu úlohy a funkce komunikace jsem zacházel do podrobností; komunikace je totiž pro sociální proces bezpodmínečně nutná a rozšíření a zlepšení komunikačních prostředků dává vědám o neživé přírodě je pro existenci společnosti životně důležité, zvláště pak pro tu racionálnější organizovanou formu společnosti, které říkáme civilizace.“⁶

Parkovy myšlenky přitahovaly Harolda Innise daleko více než jiné Parkovy studenty. V Parkově komentáři mohou všichni slyšet Innisův tón: „Technologické vynálezy přirozeně změnily zvyky člověka a při té příležitosti nutně pozměnily strukturu a funkce společnosti“ (s. 308). A dále: „Z tohoto hlediska se zdá, že každý technický vynález, od kolečka k letadlu, jakmile poskytl nový a účinnější způsob pohybu, vyznačil nebo měl vyznačit další společenskou epochu. Platí to stále, stejně jako mnoho dalších důležitých změn ve způsobu dopravy a komunikace.“

⁶ „Physics and Society“, přetištěno in Robert Ezra Park: *Society*, Free Press of Glencoe 1955, s. 301–321, cit. s. 314.

Říká se proto, že každá civilizace v sobě nese zárodky své vlastní destrukce, jimiž jsou pravděpodobně technické vynálezy, které zavádějí nový společenský řád na úkor starého.⁷ V roce 1940 publikoval Park také článek „Zprávy jako forma poznání“:⁸ „Naznačil jsem, jakou úlohu hrají zprávy ve světě politiky, poskytují-li základ pro diskusi, v níž se utváří veřejné mínění. Zprávy hrají stejně důležitou úlohu ve světě ekonomických vztahů, neboť cena zboží, včetně peněz a cenných papírů, jak ji zaznamenává světový i každý místní trh, je založena na zprávách“ (s. 86).

Tyto myšlenky se u Harolda Innise neztratily. Innis je rozvinul mnohem dále, než to učinil Park, a měli bychom ho považovat za nejdůležitějšího člena chicagské skupiny, kterou Robert Ezra Park vedl.

⁷ Ibid, s. 309–310.

⁸ „News as a Form of Knowledge“.

Gutenbergova galaxie¹

Prolog

Kniha, kterou dostáváte do ruky, v mnoha ohledech doplňuje *Pěvce příběhů* od Alberta B. Lorda. Profesor Lord pokračoval v práci Milmana Parryho, jenž na základě studia Homéra dospěl k úvahám, že orální a psaná poezie mají přirozeně dánu rozdílnou strukturu i funkce. Parry byl přesvědčen, že Homérovy básně byly složeny k ústnímu podání, a „vzal si za úkol pokud možno nevyvratitelně dokázat jejich orální charakter, a s tímto záměrem se dal do studia jihoslovanských hrdinských písní“. Studiem této novodobé epiky chtěl, jak sám řekl, „exaktně zachytit formu příběhu určeného k orálnímu podání /.../. Metoda spočívala v pozorování pěvců, působících v rámci bohaté tradice nezapsaných písní, a ve zkoumání toho, jak písňová forma závisí na nutnosti učit se a předvádět své umění bez čtení a psaní“.²

Kniha profesora Lorda, stejně jako studie Milmana Parryho, zcela přirozeně odpovídá současnému věku elektřiny, a *Gutenbergova galaxie* nám snad pomůže pochopit proč. Do věku elektřiny jsme dnes pokročili stejně daleko jako lidé doby alžbětinské do věku typografického a mechanického. Nyní zažíváme tytéž zmatky a nerozhodnost, jež pociťovali oni, když žili simultánně ve dvou rozdílných formách společnosti a zkušenosti. Zatímco lidé doby alžbětinské balancovali mezi středověkou společnou zkušeností a moderním individualismem, my jejich model obracíme a čelíme elektrické technologii, která činí z individualismu zdánlivě zastaralou záležitost a ze vzájemné společenské závislosti povinnost.

Patrick Cruttwell věnoval celou práci (*Shakespearovský okamžik*) uměleckým strategiím zrozeným z alžbětinské zkušenosti života v rozděleném světě, který se zároveň rozplýval a hledal svou novou tvář. Dnes žijeme v podobném okamžiku vzájemného působení rozdílných kultur a *Gutenbergova galaxie* se snaží vystopovat, jak se měnily formy zkušenosti, myšlení a vyjadřování nejprve pod vlivem fonetické abecedy a potom knihtisku. Práce Milmana Parryho o rozdílných formách orální a psané poezie je zde rozšířena na formy myšlení a organizace

¹ „The Gutenberg Galaxy“, přetištěno ze stejnojmenné knihy (1962).

² Citováno in *The Singer of Tales* (Pěvec příběhů), Cambridge Mass., Harvard University Press 1960, s. 3.